

УДК 323.22(477)+351.862: 314.151.3-054.47

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).75–86

Іван Артёмов,

кандидат історичних наук, доцент,
заступник директора НН інституту
євроінтеграційних досліджень

Мар'яна Ляшко,

старший викладач кафедри соціології
та соціальної роботи,
факультет суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОВЕРНЕННЯ МІГРАНТІВ — ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Російська агресія проти України спричинила зміни міграційної ситуації не лише в Україні, а і в Європі та світі. За даними НБУ, міграція у травні-червні 2024 р. значно активізувалася і станом на червень становила 6,6 млн. осіб.

У статті проаналізовано проблеми, пов'язані з впливом міграції з України в першу чергу на реалізацію мобілізаційних заходів в умовах війни, демографічну ситуацію та повоєнне відновлення України.

Обґрунтовано необхідність розроблення та прийняття термінових заходів з урахуванням резолюції ПАРЕ «Терміновий заклик до Європи та її партнерів», прийнятої у червні 2024 р.

Зроблено висновок, що повернення біженців війни — це рушійний чинник мінімізації існуючих викликів для України, і для цього необхідна чітко спланована, скоординована робота як органів державної влади України, так і регіональних структур із створення сприятливих умов для вирішення цієї надважливої проблеми. Наведено базові положення Стратегії демографічного розвитку України до 2040 року.

Ключові слова: міграція, біженці війни, рішення ПАРЕ, безпекова стратегія, міграційна політика.

Russia's aggression against Ukraine has led to geopolitical changes in the migration situation not only in Ukraine, but also in Europe and the world. According to the NBU, migration in May-June 2024 significantly intensified and as of June amounted to 6.6 million people.

The article analyses the problems associated with the large impact of migration from Ukraine, primarily on the implementation of mobilisation measures in times of war, the demographic situation and post-war recovery of Ukraine.

The author substantiates the need to develop a migration policy strategy for Ukraine at the state level, taking into account the PACE resolution of June 2024.

It is concluded that the return of war refugees is a driving factor in minimising the existing challenges for Ukraine, and this requires well-planned, coordinated work

of both the Ukrainian state authorities and regional structures to create favourable conditions for solving this crucial problem. The basic provisions of the Demographic Development Strategy of Ukraine until 2040 are presented.

Keywords: *migration, war refugees, PACE decision, security strategy, migration policy.*

Актуальність теми. Російська агресія призвела до надзвичайної гуманітарної кризи в Україні та Європі. За різними оцінками, війна спричинила як внутрішнє (до 7 млн. чол.), так і зовнішнє (більше 7 млн. чол.) переміщення українців зі східних районів країни. Людський капітал для України — безцінний. Це основа економіки та запорука відновлення. Саме тому держава вже зараз працює над тим, щоб повертати своїх громадян з-за кордону.

Дослідження цих процесів та напрацювання методології раціонального вирішення проблеми — важливе завдання науковців. Для цього необхідно:

- обґрунтувати позицію України щодо повернення біженців;
- забезпечити інформаційно-консультативну підтримку процесу повернення біженців війни на батьківщину;
- скоординувати дієву комунікацію з країнами-реципієнтами щодо планів репатріації біженців війни;
- розробити програми адаптації біженців та забезпечити створення сприятливого психологічного клімату на місцях [1].

Одним із кроків на цьому шляху є те, що Україна спільно з Управлінням Верховного комісара ООН із біженців запускає платформу «Україна — Наш Дім». Вона допоможе українцям за кордоном, які хочуть повернутися на батьківщину і потребують допомоги.

Нова платформа буде надавати переміщеним особам і сім'ям перевірену та актуальну інформацію, яка допоможе їм ухвалити рішення щодо можливості повернення з-за кордону до України [2].

За даними газети «БІЗНЕС.ЦЕНЗОР» станом на 30 червня 2024 р. статус тимчасового захисту в ЄС отримали близько 4,32 мільйона громадян, які виїхали з України після початку повномасштабної російської агресії. Близько 60% усіх українських біженців зареєстровано у трьох європейських країнах, як свідчать дані Євростату. Зокрема, найбільшу кількість біженців з України, які оформили статус тимчасового захисту, зареєстрували у Німеччині (1,36 млн осіб; 31,2% від загальної кількості у ЄС), Польщі (966,78 тис.; 22,4%) та Чехії (360,78 тис.; 8,4%).

У червні 2024 р. кількість біженців з України з тимчасовим захистом найбільше зросла у Німеччині (на 15,01 тис.; +1,1%), Польщі (на 12,52 тис.; +1,3%) та Чехії (на 4,37 тис.; 1,2%). Водночас кількість осіб з таким статусом зменшилася лише у двох країнах ЄС: Естонії (на 1,25 тис.; -3,7%) та Франції (на 80 осіб; -0,1%). Порівняно з чисельністю населення кожної країни ЄС найвище співвідношення тих, хто отримав тимчасовий захист, на тисячу осіб спостерігалося в Чехії (33,1), Литві (27,2) і Польщі (26,4), тоді як відповідний показник у середньому по ЄС становив 9,6 на тис. осіб. Станом на 30 червня цього ж року громадяни України становили понад 98% тих, хто отримав тимчасовий

захист у країнах Євросоюзу [3]. Серед біженців було 39% жінок працездатного віку (18-59 років); 38% дітей до 18 років, 14% осіб, старших 60 років; 10% — чоловіків. 51% біженців мають вищу і 28% — спеціальну освіту [4].

Якщо війна на території України затягнеться, то незворотна міграція українців за кордон може становити близько п'яти мільйонів людей. Про це заявила директор Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи при НАН України Елла Лібанова 12 червня ц.р. За словами Лібанової, якщо гаряча фаза війни завершиться швидко, в Україну не повернуться від 500 до 600 тисяч людей, а якщо триватиме, то українські громадяни виїжджатимуть якнайдалі від України, і, якщо знімуть заборону на виїзд чоловіків, кількість тих, хто виїхав, досягне 5 мільйонів осіб [5].

Експерти різних установ та науковці вважають, що втрати населення (через міграцію та бойові дії) матимуть дуже великий вплив на повоєнне відновлення України та виконання мобілізаційних заходів.

Серед основних видів міграції, що спостерігається в Україні, чітко виділяються такі:

- *міграція за кордон.*

Станом на лютий 2024 р., за оцінками ООН, кількість українських біженців із різним статусом захисту, які перебувають за кордоном, становила 6,48 мільйона осіб. Їхнє повернення є непростим для вирішення завданням [6].

- *Внутрішні переміщення всередині країни, що охопили більше 7 млн. чол. (дані Міжнародної організації з міграції — МОМ).*

- *Незаконне вивезення українських громадян до Російської Федерації.* За повідомленням російських ЗМІ, до РФ переміщено понад 3,4 млн українців, серед яких близько 500 тис. дітей. За даними МОМ, яка здійснює систематичні опитування населення України щодо вимушеної міграції та повернення, можна говорити про принаймні 1,2 млн. українців, які повернулися з-за кордону. Влітку 2022 р. в Україну повернулось 7%, у вересні — 15%, а в кінці року 20%.

Характерно, що перші опитування українських біженців війни свідчили, що понад 90% бажали щонайшвидше повернутися на батьківщину. Проте війна тривала, небезпека збереглася, і наступні опитування взимку 2022–2023 рр. засвідчили, що лише 12% наших біженців планували повернутись в Україну, 65% мали надію повернутись колись, 18% не визначились, 5% взагалі і не планували повертатись [7].

За даними МВФ, Євросоюз витратив більше 40 млрд. євро на підтримку біженців з України. Це 0,2% ВВП Європейського Союзу. До речі, в останній час в Європі зростає популярність правих, які активно виступають проти неконтрольованої міграції, яка забирає у громадян країн Європи величезні суми на виплату допомоги і соціальний захист біженців. Для прикладу, Німеччина у 2023 р. витратила приблизно 48 млрд. євро на мігрантів [8]. У той же час українські біженці стали вагомим джерелом робочої сили в країнах проживання, інтегруючись у ринок праці. Для прикладу, половина українських біженців офіційно працевлаштована у Польщі. Центр досліджень міграції при Варшавському університеті пові-

домляв, що працевлаштовані біженці заплатили 2,4 млрд. дол. США податків. Ця сума перевищує фінансову допомогу, надану Україні. До слів, у Польщі на кінець 2023 р. налічувалось 20325 нових українських компаній. Кількість усіх нових реєстрацій ФОП у Польщі досягла позначки 299300. Це означає, що українські компанії становлять понад 10%. Загалом у 2022-2023 рр. українці зареєстрували в Польщі 48464 ФОП. Такі ж тенденції інклюзії релокованого бізнесу з України відбуваються і в інших країнах В-4.

Внесок мігрантів відчувається і в інших країнах. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) відмічає, що біженці сприяють щорічному зростанню ВВП на 1,2% у Польщі, Чехії, Естонії; на 0,8% в Угорщині, Литві, Словаччині та Румунії [9].

Як бачимо, країни ЄС не можуть стверджувати, що українські біженці послабили їх економіку. За даними Національного банку України, за кордоном українці витрачають до 2 млрд дол. США на місяць. Ці гроші «вимиваються» з української економіки та інвестуються в економіки країн, які прийняли біженців. Також є проблема дистанційної роботи, коли частина громадян отримує зарплату в Україні, а витрачає її за кордоном, де проживає. За даними НБУ, тільки за березень 2022 р. мігранти з України вивели за кордон близько 10 млрд. дол. США.

Наведені факти свідчать про важливу роль українських біженців у забезпеченні потреб ринку праці кожної країни, де вони перебувають. Високий освітній рівень (51% з вищою та 28% із спеціальною освітою серед мігрантів), дисциплінованість та працьовитість українців, їх неконфліктність і комунікабельність забезпечують високий попит на них у роботодавців. Саме тому Європа змінює (на кращі) умови перебування українських біженців в Європі.

Відомо, що, згідно з міжнародно-правовими актами, у разі виникнення вимушених міграційних потоків після надання екстреної допомоги основним завданням є віднайдення для біженців рішення, яке може мати такі варіанти: повернення на батьківщину, інтеграція і налагодження життя там, де людина опинилася, або переселення до іншого місця. В цьому руслі ЄС вносить суттєві зміни до умов повернення українців. Видання «Дзеркало тижня» від 05.07.2024 р. детально прокоментувало особливості змін щодо повернення українських біженців. Відзначено, що незабаром закінчується третій рік дії європейської Директиви про тимчасовий захист українців від війни, й депутати Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) вважають, що тепер країни ЄС мають надати українцям право на постійне проживання в країнах перебування. Водночас для українців, які бажають повернутися додому, має бути передбачена допомога.

Тож державі Україна необхідно вже зараз активізуватися, щоб запропонувати реальні стимули для повернення на батьківщину «талентів і робочих рук». Європа визначилася. Рада ЄС 25 червня ухвалила рішення про продовження тимчасового захисту для українських біженців до 4 березня 2026 року. Але це було фактично тимчасове рішення, бо вже 27 червня у Страсбурзі ПАРЄ одностайно ухвалила резолюцію, присвячену терміновій необхідності знайти довгострокові політичні рішення для під-

тримки переміщених осіб із України: «Державам-членам Європейського Союзу варто розглянути можливість надати біженцям із України право на постійне проживання на своїй території після завершення дії статусу тимчасового захисту для українців у ЄС» [10].

В резолюції ПАРЕ «Терміновий заклик до Європи та її партнерів: передбачено розглянути негайні та довгострокові політичні рішення на підтримку переміщених осіб в Україні» зазначено, що «реалізація державної політики України щодо внутрішньо переміщених осіб на період до 2025 року має отримати необхідне фінансування та оперативну підтримку. Необхідно посилити підтримку волонтерів та гуманітарних організацій, які працюють в Україні».

Довгострокові програми підтримки ВПО, які проживають в Україні, повинні передбачати фінансову допомогу для полегшення доступу до соціального житла, а також кредити на реконструкцію приватного житла. Крім того, їм першочергово має надаватися фінансова підтримка. Держави-члени Європейського Союзу мають надати їм право на проживання й захист, а також законне право на проживання у певній країні після завершення трирічного періоду перебування в ній [11].

Як бачимо, ПАРЕ підтвердила, що країни ЄС можуть надавати право на постійне проживання в країнах ЄС після того, як дія Директиви про тимчасовий захист завершиться. Водночас Асамблея пояснює свою позицію тим, що майбутнє українців, які знайшли притулок у європейських країнах, слід розглядати з огляду на довгострокову перспективу майбутнього членства України в ЄС.

Утім, ще до рішення Парламентської Асамблеї Ради Європи було ясно, що просто так від українських біженців Євросоюз не відмовиться, є зацікавленість країн Європи в освічених і професійних трудових ресурсах. Саме для того, щоб заохотити українців залишатись у країнах ЄС, розглядається можливість статусу, який передбачає:

- спрощення визнання українських дипломів;
- безальтернативне навчання в європейських школах;
- максимальна трудова зайнятість українців і скорочення соціальних пільг;
- безкоштовне навчання мови;
- окрема допомога сім'ям із дітьми.

Це свідчення того, що Євросоюз точно розраховує на внесок мільйонів українців у розвиток економіки Співдружності. Тому ситуація для України є непростюю, якщо врахувати, що вже з 1 січня 2025 р. для українців може з'явитися можливість змінити статус із тимчасового захисту на тимчасове перебування. Це свідчить про те, що кількість тих, хто пов'яже свої плани на життя з Європою, може значно зрости.

Стосовно цього керівник аналітичного напрямку Центру економічного відновлення Дмитро Ливч зазначив: «Якщо вже зараз не почати створювати умови для повернення вимушених мігрантів, Україна може втратити до 113 мільярдів доларів ВВП за десять років, що також може означати недоотримання близько 45 мільярдів доларів податкових надходжень».

Реалізація зазначених вище програм, безумовно, сприятиме інтегруванню українських біженців у соціум країн Євросоюзу. Це припущення збігається з даними аналітиків Центру економічних стратегій, які прогнозують, що за межами України можуть залишитися від 1,4 до 2,3 млн. українців.

Саме тому потрібні радикальні державні рішення щодо забезпечення належних умов життя і соціального захисту українських біженців на батьківщині. Адже у людей, які будуть повертатися, виникатимуть ті самі питання, які виникали після їх прибуття до країн ЄС. Тож ми, як держава, маємо бути конкурентоспроможними і створити відповідні умови для наших людей [10].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що проблема повернення вимушених мігрантів на батьківщину сьогодні є одним із найбільших викликів для безпеки України. Адже людський капітал — це потужний ресурс воєнного протистояння, післявоєнного відновлення та покращення надскладної демографічної ситуації.

Разом із цим необхідно враховувати реальність сьогодення, адже вона непростя. Свідченням цього є:

1. Через масову міграцію українців, які стали біженцями і змушені жити за кордоном, українська економіка щомісячно втрачає майже 2 млрд дол. США. В той же час економісти прогнозують, що повернення біженців може коштувати Україні біля 10 млрд. дол. США на рік, а це дорівнює 5% ВВП [9].

2. Тільки в країнах ЄС, Швейцарії, Ліхтенштейні і Норвегії перебувають 650 тис. українців призовного віку, які виїхали за кордон після початку повномасштабної війни, йдеться в даних Євростату. Видання ВВС порахувало, що разом із чоловіками, які опинились у ЄС до великої війни, в зазначених країнах перебувають 768 тис. українських чоловіків. Крім того, частина українців виїхала в Молдову, Велику Британію, США, Канаду та інші країни. **Разом це щонайменше мільйон чоловіків призовного віку.** Ця цифра зіставна з кількістю мобілізованих за весь час повномасштабної війни [12].

3. Стрімке скорочення чисельності населення буде однією з найбільших проблем держави навіть після завершення війни. Адже, згідно з прогнозом Інституту демографії, чисельність населення України за 15 років скоротиться на 10 — 12 мільйонів осіб.

Другий демографічний виклик — це зміна статево-вікової структури населення. У нас відбувається старіння населення, адже народжуваність перебувала на низькому рівні ще до війни. Просто для того, щоб не відбувалося скорочення населення за рахунок природного чинника, тобто співвідношення народжуваності й смертності, треба, щоб 100 жінок народжували 210–220 дітей. Натомість в Україні ще до повномасштабної війни 100 жінок у середньому народжували лише 116 дітей. Майже вдвічі менше, ніж потрібно для того, щоб чисельність населення залишалась на сталому рівні [13].

Зазначимо, що, Міжнародний валютний фонд прогнозує початок повернення біженців до України вже у 2024 р. Однак воно буде повільним.

Про це йдеться у звіті МВФ World Economic Outlook за квітень. За оцінкою Фонду, наявне населення України у 2021 р. становило 41,0 млн осіб. У 2022 р. воно скоротилося до 35,0 млн осіб, у 2023 р. — до 33,2 млн осіб.

МВФ прогнозує таку чисельність населення (у млн осіб): 2024 р. — 33,4; 2025 р. — 34,3; 2026 р. — 35,1; 2027 р. — 35,8; 2028 р. — 36,0.

За прогнозом директора Інституту демографії та соціальних досліджень Елли Лібанової, через 10 років чисельність населення України буде в межах від 26 до 35 млн людей [14]. **Наша країна поступово опинилася серед лідерів за темпами старіння населення, до якого ще й доєднався один із найнижчих рівнів народжуваності [15].**

За даними Пенсійного фонду, станом на 1 січня 2024 р. в Україні нараховувалося 10,52 мільйона пенсіонерів, та вже до 1 липня їх кількість зменшилася на 2,4% — до 10,26 мільйона осіб. Тобто за перші шість місяців цього року падіння становило 260 тисяч і було найбільшим із 2018 р. Для порівняння: за перші шість місяців 2023 р. фіксувалося скорочення на 1,3% (136 тисяч), а за той самий час 2022-го — на 0,6% (65,7 тисячі). Однак навіть такі катастрофічні числа не вирішують проблеми нестачі коштів на виплату пенсій. З початку повномасштабного вторгнення наш ринок праці втратив майже 5,5 мільйона працездатних, що становило приблизно третину наявної на той час робочої сили. За інформацією Конфедерації роботодавців України, до великої війни чисельність працездатного населення становила 17,4 мільйона людей (8,3 мільйона жінок і 9,1 мільйона чоловіків), але лише впродовж 2022 р. вона скоротилася до менш як 12 мільйонів. Ситуація погіршується в 2023-2024 р. Основна загроза — в тіньовому ринку праці. За останні півтора року з офіційного ринку праці звільнилося приблизно 1,5 мільйона працівників. За різними оцінками, тіньовий ринок праці в нас охоплює до чотирьох мільйонів осіб і навіть більше, які не сплачують податки державі. Серед них близько трьох мільйонів — чоловіки.

Офіційно працевлаштованих (тих, які сплачують у Пенсійний фонд) в Україні лише 10 мільйонів. Саме вони мають забезпечити мобілізованих до ЗСУ й утримувати 10,5 мільйона пенсіонерів і 2,7 мільйона людей з інвалідністю, яких, на жаль, стає дедалі більше [15].

Слід визначити, що українські мігранти щорічно пересилають значні кошти в Україну. За даними звіту НБУ, надходження коштів від українських заробітчан становить:

- січень 2024 р. — 898 млн дол. США
- січень 2023 р. — 947 млн дол. США
- січень 2022 р. — 1 млрд 100 млн дол. США

Поряд з цим із України «витікає» значно більше грошей, ніж надходить у державу у сфері грошових переказів. Так, із квітня 2023 р. з українських банкових карт за кордоном розходиться по 35 млн дол. за добу [16].

Наведені довідкові дані підтверджують аргументацію, що розглядати проблему повернення вимушених мігрантів варто в контексті мінімізації ризиків для національної безпеки, а саме: забезпечення мобілізаційних заходів, поліпшення демографічної ситуації та післявоєнної відбудови України.

І останнє. Хоча країни ЄС значно переважають Україну за загальною якістю життя, проте практика свідчить, що не всім нашим мігрантам ритм життя та роботи подобається, тому вони повертаються додому, де їх чекають. Це оптимізує питання повернення біженців. Безперечно, держава буде створювати відповідні умови для наших людей. Щодо сприяння поверненню біженців в Україну з боку Євросоюзу, подивимось, яку допомогу запропонує ЄС. Прогнозується, що 2025-й стане роком битви за українців у Брюсселі й не тільки [17]. Повоєнне відновлення України можливе лише за активної допомоги вимушених мігрантів.

Вирішення цих та інших проблем, пов'язаних із поверненням біженців в Україну, передбачається в Стратегії демографічного розвитку України до 2040 року. Стратегія спрямована на реалізацію галузевих політик для підвищення народжуваності, зниження рівня передчасної смертності та повернення мігрантів. Документ також передбачає створення умов для комфортного життя в Україні: доступне житло, якісна громадська інфраструктура, безпечне середовище, безбар'єрність, інклюзивний ринок праці та соціальна згуртованість населення з забезпеченням рівних прав і можливостей, свободи та гідності громадян.

Автори Стратегії вказують на швидке скорочення чисельності населення внаслідок депопуляції (перевищення кількості померлих над кількістю новонароджених) та масштабної трудової міграції, що часто переходить у постійну, тимчасової окупації частини території України, нових викликів і загроз, зумовлених збройною агресією.

«Україна потребує системного стратегічного рішення, яке дасть змогу мінімізувати демографічні ризики та пом'якшити загрози, забезпечити збалансоване довгострокове відтворення населення, необхідний обсяг людського капіталу і чисельність робочої сили для умов воєнного стану та повоєнного відновлення економіки й формування демографічної стійкості», — наголошується у документі.

У Стратегії вказується на необхідності «формування середовища, сприятливого для народження та виховання дітей, із забезпеченням економічної самодостатності сімей» [18].

Держава має зробити комфортний цей механізм, знати, що лякає людей перед тим, як приїхати в Україну, які у них виникають основні труднощі та як їм можна допомогти. При цьому їх не будуть ставити вище тих, хто постійно перебував в Україні. Вони не мають додаткових переваг чи прав, але вони мають отримати необхідний перелік послуг. Якщо знатимуть, де будуть жити, де працювати, в яку школу піде їхня дитина, то більше шансів на те, що вони повернуться, ніж коли б перед ними була суцільна невідомість.

У Стратегії закладено три стратегічних мети:

- міграційний приріст населення, повернення українців та громадян інших країн, які перебувають за кордоном, а також зниження рівня відтоку українців за кордон;
- створення умов для підвищення рівня народжуваності та підтримка сім'ї, але без застосування державою неліберальних заходів до людей;

– зниження передчасної смертності: якщо людина вийшла з репродуктивного віку, то це не означає, що вона — поза увагою Стратегії. Адже йдеться про дуже високу продуктивність в усіх її проявах, в тому числі й стосовно людей старшого віку. Якщо літня людина має здоров'я і натхнення працювати та займатися громадською діяльністю, то і держава, і місцеві органи влади, і роботодавець мають сприяти тому, щоб це максимально було реалізовано. Однією з заповорок цього може бути так звана теорія третіх місць, коли люди мають не тільки родини та місця роботи, а й інші локації, куди вони ходять: парки, клуби, секції. Це сприяє підвищенню якості життя й активному довголіттю в майбутньому [19].

При розробці Стратегії було враховано досвід Канади та Ізраїлю щодо повернення і залучення громадян. Є надія, що Стратегія стане дівою платформою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артёмов І., Ляшко М. Сучасні соціально-економічні виклики для України та шляхи їх мінімізації. *Геополітика України: історія і сучасність*. Вип.1(32). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ». 2024.
2. Расенко Е. Для українців, які хочуть повернутися з-за кордону, працює онлайн-платформа. *Кореспондент*. 19.07.2024 URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4702451-dlia-ukraintsiv-yaki-khochut-povernutysia-z-za-kordonu-pratsuiie-onlain-platforma>
3. Ялівець Г. Кількість українських біженців у Європі з офіційним статусом перевищила 4,3 мільйона. *Бізнес.Цензор*. 13.08.2024. URL: https://biz.censor.net/news/3504542/killist_ukrayinskyh_bijentsiv_v_yes_perevyschyla_43_milyiona
4. Українські біженці війни в Європі: між інтеграцією та поверненням. *НІСД*. 31.01.2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/ukrayinski-bizhentsi-viyny-v-yevropi-mizh-intehratsiyeyu-ta>
5. Дем'янчук О. До 5 млн людей можуть не повернутися до України — демограф. *Кореспондент*. 13.06.2024 URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4485573-do-5-mln-luidei-mozhut-ne-povernutysia-do-ukrainy-demohraf>
6. Черкашин В. Вимушена міграція: що потрібно, аби українці таки повернулися із закордону. *Дзеркало тижня*. 26.03.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/war/vimushena-mihratsija-shcho-potribno-abi-ukrajntsi-taki-povernulisja-iz-zakordonu.html>
7. Малиновська О. Зовнішня міграція в умовах війни: невідомі масштаби, нетиповий склад, невизначені перспективи. *Європейські стратегії розвитку: досвід для України* : монографія / Андрейко В.І., Артёмов І.В. та ін.; за заг ред. І.В. Артёмова. Ужгород : РІК-У, 2023. 552 с. Мова: укр, англ.
8. Герасименко П. Чому в Європі зростає популярність правих: про сумні наслідки неконтрольованої міграції. *Дзеркало тижня*. 08.02.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/chomu-v-jevropi-zrosta-je-populjarnist-pravikh-pro-sumni-naslidki-nekontrolovanoji-mihratsiji.html>

9. Побоченко Л.М., Прокоп'єва А.А. Повернення мігрантів для економічного відновлення України. *Відповідь України на системні соціально-економічні виклики сьогодення : збірник наукових праць за результатами всеукраїнського науково-практичного семінару* (м. Київ, 6 вересня 2023 р.) / НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». — Київ : «НВП Інтерсервіс», 2023. — 148 с.
10. Башта В., Следзь С. Зворотний квиток на Батьківщину: умови повернення біженців змінилися. *Дзеркало тижня*. 05.07.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zvrotnij-kvitok-na-batktivshchinu-umovi-povernennja-bizhentsiv-zminilisja.html>
11. Пустівна В. ПАРЄ ухвалила резолюцію щодо підтримки українських біженців. *Кореспондент*. 27.06.2024. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/worldabus/4697496-parie-ukhvalyla-rezoluitsiui-schodo-pidtrymky-ukrainskykh-bizhentsiv>
12. Литвин О. Чи може закон про мобілізацію повернути українців з-за кордону: примусова депортація, нові правила та гучні заяви з ЄС. *Оглядач*. 02.05.2024. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/ekonomika-glavnaya/fea/chi-mozhe-zakon-pro-mobilizatsiyu-povernuti-ukraintsiv-z-za-kordonu-primusova-deportatsiya-novi-pravila-ta-guchni-zayavi-z-es.htm>
13. Денисюк В. До 2037 року нас може лишитися 30 мільйонів: що чекає на Україну після війни. *24 новини*. 22.01.2024. URL: https://24tv.ua/koli-zakinchitsya-viynayakim-bude-naselennya-ukrayini-bude-demografichniy_n2473115
14. Шевчук А. МВФ спрогнозував кількість населення України у найближчі роки. *Кореспондент*. 17.04.2024. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4679794-mvf-sprohnozuvav-kilkist-naselennia-ukrainy-u-naiblyzhchi-roky>
15. Кириленко Т. Пенсійна демографія: 10 мільйонів працюючих утримують усіх, а на одного народжуваного — троє померлих. *Дзеркало тижня*. 18.08.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/pensijna-demohrafija-10-miljoniv-pratsujuchikh-utrimujut-usikh-a-na-odnoho-narodzhuvanoho-troje-pomerlikh.html>
16. Заробитчане все менше шлють денег в Україну. *Ua-reporter*. 13.03.2024. URL: <https://ua-reporter.com/news/zarobitchane-vse-menshe-shlyut-deneg-v-ukrainu>
17. Сидоренко С. Ми говоримо з ЄС про програму повернення українців. Без людей не буде ніякої відбудови. *Європейська правда*. 14.02.2024. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2024/02/14/7179599/>
18. Сушкова В. Уряд затвердив стратегію демографічного розвитку України до 2040 року. *sensor.net*. 02.10.2024. URL: <https://sensor.net/ua/news/3512869/v-ukrayini-shvalyly-strategiyu-demografichnogo-rozvytku-scho-v-niyi>
19. Гірак Г. Зупинитися перед прірвою: як в Україні планують долати демографічну кризу. *Кореспондент*. 04.10.2024. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4721100-zupynytsia-pered-prirovou-yak-v-ukraini-planuuit-dolaty-demohrafichnu-kryzu>

REFERENCES

1. Art'omov I., Lyashko M. (2024). Suchasni sotsial'no-ekonomichni vyklyky dlya Ukrayiny ta shlyakhy yikh minimizatsiyi [Modern socio-economic challenges for Ukraine and ways to minimize them]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist'* — *Geopolitics of Ukraine: history and modernity*. 1(32). Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].

2. Rasenko E. (2024). Dlya ukrayintsev, yaki khochut' povernutysya z-za kordonu, pratsyuye onlayn-platfoma [For Ukrainians who want to return from abroad, there is an online platform]. *ua.korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4702451-dlia-ukrayintsev-yaki-khochut-povernutysya-z-za-kordonu-pratsyuye-onlayn-platfoma> [in Ukrainian].
3. Yalivets' H. (2024). Kil'kist' ukrayins'kykh bizhentsiv u Yevropi z ofitsiynym statusom perevyschyla 4,3 mil'yona [The number of Ukrainian refugees in Europe with official status has exceeded 4.3 million]. *biz.censor.net*. Retrieved from https://biz.censor.net/news/3504542/kilkist_ukrayinskykh_bizhentsiv_v_yes_perevyschyla_43_milyona [in Ukrainian].
4. Ukrayins'ki bizhentsi viyny v Yevropi: mizh intehtatsiyeyu ta povernennyam [Ukrainian war refugees in Europe: between integration and return]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/ukrayinski-bizhentsi-viyny-v-yevropi-mizh-intehtatsiyeyu-ta> [in Ukrainian].
5. Demyanchuk O. (2024). Do 5 mln lyudey mozhut' ne povernutysya do Ukrayiny – demohraf [Up to 5 million people may not return to Ukraine – demographer]. *ua.korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4485573-do-5-mln-luidei-mozhut-ne-povernutysya-do-ukrainy-demohraf> [in Ukrainian].
6. Cherkashyn V. (2024). Vymushena mihratsiya: shcho potribno, aby ukrayintsi taky povernulysya iz zakordonu [Forced migration: what is needed for Ukrainians to return from abroad]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/war/vimushena-mihratsiya-shcho-potribno-abi-ukrajintsi-taki-povernulisja-iz-zakordonu.html> [in Ukrainian].
7. Malynovs'ka O. (2023). Zovnishnya mihratsiya v umovakh viyny: nevidomi masshtaby, netyповyy sklad, nevyznacheni perspektyvy [External migration in the conditions of war: unknown scales, atypical composition, uncertain prospects]. *Yevropeys'ki stratehiyi rozvytku: dosvid dlya Ukrayiny – European development strategies: experience for Ukraine*. Uzhhorod : RIK-U, 552 p. [in Ukrainian].
8. Herasymenko P. (2024). Chomu v Yevropi zrostaye populyarnist' pravikh: pro sumni naslidky nekontrol'ovanoyi mihratsiyi [Why the popularity of the right is growing in Europe: about the sad consequences of uncontrolled migration]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/WORLD/chomu-v-jevropi-zrostaye-populjarnist-pravikh-pro-sumni-naslidki-nekontrolovanoji-mihratsiji.html> [in Ukrainian].
9. Pobochenko L.M., Prokop'yeva A.A. (2023). Povernennya mihrantiv dlya ekonomichnoho vidnovlennya Ukrayiny [The return of migrants for the economic recovery of Ukraine]. *Vidpovid' Ukrayiny na systemni sotsial'no-ekonomichni vyklyky s'ohodennya : zbirnyk naukovykh prats' za rezul'tatamy vseukrayins'koho naukovo-praktychnoho seminaru – Ukraine's response to today's systemic socio-economic challenges: a collection of scientific works based on the results of the All-Ukrainian scientific and practical seminar*. Kyiv: «NVP Interservice», 148 p. [in Ukrainian].
10. Bashta V., Sledz' S. (2024). Zvrotnyy kvytok na Bat'kivshchynu: umovy povernennya bizhentsiv zminylsya [Return ticket to the Motherland: the conditions for the return of refugees have changed]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zvrotnij-kvitok-na-batkivshchinu-umovi-povernennja-bizhentsiv-zminilisja.html> [in Ukrainian].
11. Pustivna V. (2024). PARYE ukhvalyla rezolyutsiyu shchodo pidtrymky ukrayins'kykh bizhentsiv [PACE adopted a resolution on supporting Ukrainian

- refugees]. *ua.korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/world/worldabus/4697496-parie-ukhvalyla-rezoluitsiui-schodo-pidtrymky-ukrainskykh-bizhentsiv> [in Ukrainian].
12. Lytvyn O. (2024). Chy mozhe zakon pro mobilizatsiyu povernuty ukrayintsiv z-za kordonu: prymusova deportatsiya, novi pravyla ta huchni zayavy z EU [Can the law on mobilization bring back Ukrainians from abroad: forced deportation, new rules and loud statements from the EU]. *obozrevatel.com*. Retrieved from <https://www.obozrevatel.com/ukr/ekonomika-glavnaya/fea/chi-mozhe-zakon-pro-mobilizatsiyu-povernuti-ukrayintsiv-z-za-kordonu-primusova-deportatsiya-novi-pravila-ta-guchni-zayavi-z-es.htm> [in Ukrainian].
 13. Denysyuk V. (2024). Do 2037 roku nas mozhe lyshytysya 30 mil'yoniv: shcho chekaye na Ukrainu pislya viyny [There may be 30 million of us left by 2037: what awaits Ukraine after the war]. *24tv.ua*. Retrieved from : https://24tv.ua/koli-zakinchitsya-viyna-yakim-bude-naselennya-ukrayini-bude-demografichniy_n2473115 [in Ukrainian].
 14. Shevchuk A. (2024). MVF sprohnozuvav kil'kist' naselennya Ukrainy u nayblyzhchi roky [The IMF predicted the population of Ukraine in the coming years]. *ua.korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4679794-mvf-sprohnozuvav-kilkist-naselennia-ukrainy-u-naiblyzhchi-roky> [in Ukrainian].
 15. Kyrylenko T. (2024). Pensiyna demohrafiya: 10 mil'yoniv pratsyuyuchykh utrymuyut' usikh, a na odnoho narodzhuvanoho — troje pomerlykh [Retirement demographics: 10 million workers support everyone, and three deaths per one birth]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/pensijna-demohrafija-10-miljoniv-pratsjujuchikh-utrimujut-usikh-a-na-odnoho-narodzhuvanoho-troje-pomerlikh.html> [in Ukrainian].
 16. Zarobitchane vse men'she shlyut deneg v Ukrainu [Workers are sending less and less money to Ukraine]. *Ua-reporter*. Retrieved from <https://ua-reporter.com/news/zarobitchane-vse-menshe-shlyut-deneg-v-ukrainu> [in Ukrainian].
 17. Sydorenko S. (2024). My hovorymo z EU pro prohramu povernennya ukrayintsiv. Bez lyudey ne bude niyakoyi vidbudovy [We are talking with the EU about the return program of Ukrainians. Without people, there will be no reconstruction]. *euointegration.com*. Retrieved from <https://www.euointegration.com.ua/interview/2024/02/14/7179599/>
 18. Sushkova V. (2024). Uryad zatverdyl stratehiyu demohrafichnoho rozvytku Ukrainy do 2040 roku [The government approved the demographic development strategy of Ukraine until 2040]. *sensor.net*. Retrieved from <https://sensor.net/ua/news/3512869/v-ukrayini-shvalyly-strategiyu-demografichnogo-rozvytku-scho-v-niyi> [in Ukrainian].
 19. Hirak H. (2024). Zupynytytsya pered prirvoyu: yak v Ukraini planuyut' dolaty demohrafichnu kryzu [Stop before the abyss: how Ukraine plans to overcome the demographic crisis]. *ua.korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/articles/4721100-zupynytytsya-pered-prirvoui-yak-v-ukraini-planuyut-dolaty-demohrafichnu-kryzu> [in Ukrainian].